

<https://doi.org/10.62837/2024.9.371>

F.e.d.,dos., AYTƏN.F. QƏHRAMAN
Azərbaycan Dillər Universiteti
Rəşid Behbudov küç. 134, Bakı
ayten.gahraman@gmail.com

"QƏRB DÜNYASINDA MƏHƏMMƏD PEYĞƏMBƏRİN İMİCI: FƏLSƏFİ DÜŞÜNCƏDƏN ƏDƏBİ YARADILIŞA"

Maarifçilik dövründən sonra Qərb ziyalıları kilsənin təsirindən xeyli uzaqlaşdılar və tarixi, elmi, ədəbi və fəlsəfi araşdırmalar dövrü başladı - bu, rəşadət və düşüncələrini ifadə etmək azadlığına əsaslanan yazıçılar, ilahiyatçılar və filosoflar tərəfindən həyata keçirilən intellektual hərəkət idi. Dini dünyagörüşünün rədd edilməsi və insanın və cəmiyyətin idrakının yeganə meyarı kimi şüura müraciət - Reformasiya adlanan dövr zamanı baş verir. Eyni zamanda, Məhəmməd peyğəmbərin şəxsiyyətinin, bir din olaraq İslamın öyrənilməsi dövrü başlamaqla, Quranı çap etmək cəhdləri ortaya çıxır. Dini-polemik yazılarda və salnamələrdə, ədəbi mətnlərdə və teoloji risalələrdə Məhəmməd Peyğəmbərin mürəkkəb və bir-mənalı olmayan obrazı yaradıldı. Bir qayda olaraq, Hz.Məhəmmədin peyğəmbərliyinin paradiqmasına müxtəlif rəşadətlərdən baxılmış və bu əsərlərin bir çoxunda fərqli yanaşmalar göstərilə də, əksəriyyətində təkidlə yanaşı şərh nümayiş etdirilmişdir.

Quranın Avropada meydana çıxması tarixinə müraciət etdik, çünki bu proses tək Məhəmməd peyğəmbərin, o zamana qədər, naməlum şəxsiyyətinin üzə çıxarılmasına, İslamda onun haqqında deyilənləri, onun obrazını anlamağa kömək etmədi, həm də, elmi araşdırmalara və Qərbdə İslam düşüncəsinin yayılmasına təsir etdi. .

Xristian Avropasında Quranı öyrənmək üçün ilk ciddi cəhdlərin XI əsrin sonu - XII əsrin əvvəllərində katolik kahinlər tərəfindən müsəlmanlar arasında təbliğ etmək məqsədi ilə ortaya çıxdığı müşahidə olunur. İngilis ilahiyatçısı və ərəbşünas - tərcüməçi Ketonlu Robert 1134 - cü ildə Şərqi dörd illik səyahətə çıxdı, sonra 1141-ci ildə İspaniyada məskunlaşdı və burada elmi əsərlərin ərəb dilindən latın dilinə tərcümələri ilə məşğul oldu. 1143 - cü ildə Fransadakı Kluni monastirinin abbatının xahişi ilə - nüfuzlu kilsə və siyasi xadim, ilahiyatçı və kilsə yazıçısı Pierre Moris de Monboisierin istəyi ilə Ketonlu Robert Quranı latın dilinə tərcümə etməyə başladı. Bu tərcümə Quranın Avropa dillərinə ilk və yeganə tərcüməsi olaraq XVII əsrə qədər qalmışdır. Bu tərcümə "Lex Mahumet psevdoprophete" ("Məhəmmədin Qanunu, Yalançı peyğəmbər") adlanırdı. Adından da göründüyü kimi, bu tərcümə qərəzli və Qurana qarşı yönəlmişdir. Quranın Avropa dillərinə sonrakı tərcümələrinin bir çoxu Robert of Cattonun əsəri əsasında hazırlanmışdır.

Əlbəttəki, qərblinin tərcüməsi mütləq ideoloji məqsəd daşıyırdı və bu səbəblə də İslamın müqəddəs kitabına yanaşma seçimini və təfsir mahiyyətini daim şərtləndirmişdir. Mətn xristian oxucunun başa düşməsinə mümkün qədər asanlaşdır-

maq məqsədilə bəzi yerlərdə çox dəyişdirilmişdir və bu da istər - istəməz orijinal mənasını təhrif etmişdir. Lakin ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, bu ilk tərcümə əvvəlki tarixi dövrlə müqayisədə irəliyə doğru atılmış bir addım idi və həmin əsrin xristian mənşəli elm təbəqəsinə müəyyən təsir göstərmişdir.

Bu tərcümə İslam doktrinal mətnlərinin digər tərcümələri ilə birlikdə xristian alimlərinin sonrakı əsərlərində istifadə etdikləri məşhur "Toledo Toplusu"- nun əsasını təşkil etmişdir. Təxminən üç əsr sonra, 1437 - ci ildə bu kitabın bir nüsxəsi Konstantinopolda tərtib edildi və Bazeldəki Dominikan kitabxanasına göndərildi. Lakin həm dövlət, həm də kilsə tərəfindən ciddi senzuraya məruz qaldığı üçün uzun müddət nəşr oluna bilmədi.

Quranın latın dilinə tərcüməsi sonradan isveçrəli ilahiyyatçı və mətbəəşünas Teodor Bibliander tərəfindən nəşrə hazırlanmışdır. Lakin 1542 - ci ildə Bibliander müsəlmanların müqəddəs kitabının latın dilinə tərcüməsini nəşr etməyi planlaşdırdığına görə həbs edildi. Kilsə və hakimiyyət hesab edirdilər ki, kitab xristianların imanlarından çəkilməsi təhlükəsini daşıyır.

Quranın nəşri müxtəlif yanaşma və məqsədləri şərtləndirdi ki, bunların arasında xristian doktrinası ilə Quran vasitəsilə mübahisə edən bəzi alimlər də var idi.

Beləliklə, Kataloniya ilahiyyatçısı, mütəfəkkir, təbiətşünas və həkim olan Migel Servet Əndəlüs - İslam elmi biliklərindən istifadə edərək kilsənin küfr hesab etdiyi fikirləri nəşr etdi. Servet, 1553 - cü ildə yazdığı "Xristianlığın oyanışı" ("Christianism Restutio") risaləsində Məhəmmədi saf tövhidə qayıtmağı təbliğ edən əsl islahatçı adlandırdı. Bu cür sözlərdən sonra Servet Vyanada katolik inkvizisiyası tərəfindən qınandı və daha sonra Cenevrədə öz kitabları ilə birlikdə yandırıldı. Protestant islahatçı Martin Lüter, Məhəmməd Peyğəmbərin öyrətdikləri ilə dərin fikir ayrılıqlarının olmasına baxmayaraq, onun öyrətdiklərini təkzib etmək üçün Quranın nəşrinə dəstək verən ilk şəxs oldu.

Sonralar tarixdə Məhəmməd Peyğəmbəri dinə qarşı, anti-klerikal bir qəhrəman kimi təqdim edən bir sıra yazıçılar meydana çıxdı; bəziləri İslamda fəlsəfi deizmə yaxın tövhidin saf bir formasını, Quranda isə sadəcə Yaradanının məntiqi tərifini görürdülər.

Sonralar maarifçiliyin gəlişi ilə fransız şərqşünası Bartelemi Derblo (1625 - 1695) məşhur "Şərq Kitabxanası" ("Bibliothèque Orientale") əsərinin - islamla bağlı bütün mövzuları bu və ya digər formada əhatə edən ensiklopediyanın müəllifi oldu. Derblo öz əsərini "Şərq xalqlarının bütün biliklərini özündə cəmləşdirən universal lüğət" adlandırdı. Ərəb, fars və türk lüğətləri ilə yanaşı, Şərqlin tarixi, ilahiyyəti, coğrafiyası, elmi və incəsənətinin izahları da burada öz əksini tapmışdır. Müəllifin ərəb dilini bilməsi ona öz əsərini orijinal əsərlər üzərində qurmağa imkan verib. Derblonun əvəzsiz xidməti onun İslamı avropalılar üçün əlçatan etməyə çalışmasındadır. O, yazılarında Məhəmməd peyğəmbəri ağlabatan bir dinin carçısı kimi görür və müsəlmanların böyük sivilizasiya nailiyyətləri əldə etdiyini müdafiə edirdi. "Lakin qeyd etmək lazımdır ki, alim İslam dünyasına həsr olunmuş və Qərb

oxucusuna yönəlmiş ən ciddi Avropa ensiklopediyasını yaratmağa çalışıb. Bartelemi Derblonun bu əsəri yuxarıda qeyd olunan şəraitə görə o qədər də "sadə" deyildi." **(8,102)**

Edvard Səid məşhur "Orientalizm" əsərində Bartelemi Derblonun ən "xoşagəlməz" ifadələrdəki işinin İslamın Qərb üçün tam dəyəərə malik olmadığı fikrini "təsdiqlədiyini" iddia etdi. Səid daha sonra yazır: "Derblonun" Şərq kitabxanası "XIX əsrin əvvəllərinə qədər Avropada standart istinad nəşri olaraq qaldı. Onun miqyası həqiqətən epoxaldır." O, daha sonra deyir: "Lakin Qərbin dünyaya baxışının nəinki üstünlüyü göz qabağındadır: həm də Şərqin danışılmamış bolluğunu mənimsəmək, onu əlifba sırası ilə təşkil edilmiş və hətta sadə adamlar üçün də əlçatan olan bir sistemə gətirmək üçün uğurlu təcrübə və üsullar mövcuddur." **(8, 106)**

1697-ci ildə Londonda Oksfordlu şərqşünas, tarixçi, İbrahimi və Ərəbşünas Humphrey Prido ilk dəfə "Məhəmmədin həyatı" kitabını nəşr etdi. Pridonun qələminə məxsus tərcümeyi - hal fəvqəladə uğur qazandı, 1698 - ci ildə, İngilis dilində nəşr olunduqdan bir il sonra kitabını daha sonra Amsterdamda Holland və Fransız dillərində yenidən nəşr etdi. Lakin kitabda Məhəmməd Peyğəmbərin polemik həyat tarixçəsi yer alır.

Prido Peyğəmbərlə bağlı bir çox "düşmən" (bu paragrafda dırnaq işarələri bizimdir) əfsanələrini tənqidi şəkildə qiymətləndirir, "yalançı möcüzələr haqqında" orta əsr hekayələrini təkzib edir, onun dirilməsi ilə bağlı müsəlmanların "yanlış təsəvvürlərini" aradan qaldırır - bunu İslama hücum etmək məqsədilə etmədi, daha çox Xristianlığı, müsəlmanlardan deyil, deistlərdən, qorumaq istəyinə görə edirdi.

Risaləsinin ilk hissələrində o, xristianlığın - saxtakarlıq olduğunu iddia edən deistləri tənqid edir. Pridonun məqsədi onlara Məhəmmədin "əsl saxtakarlığını", "yalanını" göstərmək və sonra xristianlığın saxta deyil, həqiqi din olduğunu nümayiş etdirməkdir. **(9,51)**

Qraf Henri de Bulinviye tərəfindən, Pridodan bir qədər gec, yazılmış və ölümündən sonra, 1730 - cu ildə Londonda nəşr olunan Peyğəmbərin həyat tarixi tamamilə fərqli bir məqsəddən ilham alınmışdır. Əgər Prido onu narahat edən deistləri təkzib etməklə məşğul idisə, Bulinviye Peyğəmbərdən və İslamın gəlişindən silah, xristian dogmalarına və katolik ruhanilərinə qarşı qusur və nöqsanları aradan qaldırmaq üçün bir vasitə kimi istifadə etdi.

Onun tonu xeyirxah səslənsə də, təkəbbürlükdən başqa bir şey deyildi. Bulinviye üçün Məhəmməd Peyğəmbər, aralarında özünü tapdığı və təbiətlərini qanunla yumşaltmağa bacardığı "nəcib vəhşilər" xalqının peyğəmbəri idi. Bununla belə, Bulinviyə görə, Məhəmməd Peyğəmbərin dini mahiyyətə həqiqi və ağılabatan idi.

Bulinviye yazırdı: "En effect, tout ce qu'il a dit est vrai, par rapport aux Dogmes essentiels de la Religion; mais il n'a pas dit tout ce qui est vrai: et c'est en cela seul que notre Religion differe de la sienne, sans la grace de la Revelation Chretienne, qui nous eclaire bien au - dela de ce que Mahomed a voulu connoitre et

savoir, il n'y auroit système de Doctrine si plausible que le sien, si conforme aux lumieres de la Raison, si consolant pour les Justes, et si terrible aux Pecheurs volontaires et inappliques. **(10,267)**

“Nəticə etibarını ilə onun dediyi hər şey dinin təməl doqmaları baxımından doğrudur; lakin o, bütün həqiqəti söyləmədi: Məhmədin bilmək və tanımaq istədiklərinin daha çox fəvqündə duraraq bizi maarifləndirən Xristian Vəhyinin lütfü olmasaydı, bu qədər ağlabatan, Ağıl işığına bu qədər uyğun gələn, Ədalətli olanlar üçün bu qədər təsəlliverici, qərəzli və qayğısız Günahkarlar üçün isə bu qədər qorxunc Təlim sistemi olmazdı.”

Daha sonra, Məhəmməd Peyğəmbərin hər iki yazılan həyat tarixini Britaniya tarixçisi və memuarçısı Edvard Gibbon, “Roma İmperiyasının Tənəzzülü və Süqutu Tarixi” adlı məşhur əsərinin müəllifi qiymətləndirdi. Doktor Hamfri Prido və Fransız Qraf de Bulinvilye tərəfindən yazılmış Peyğəmbərin həyat tarixləri sırf polemik xarakter daşıyırdı və o, əsərlərə sızan müəlliflərin zəif tərəflərini aşağıdakı kimi təsvir etdi : "Məhəmmədi fırıldaqçı və ya qəhrəman kimi təsvir etmək üçün təzadlı cəhdlər çox vaxt həkimin müdrikliyinə və qrafın zəkasına xələl gətirirdi." **(11, 309)**

Bu düşüncələrə görə, Bulinvilyenin əsərləri fransız şərqşünası Jan Qaqne tərəfindən sərt şəkildə tənqid edilir və o, Bulinvilyeni “Məhəmmədi şişirdərək tərifləmək üçün heç bir fürsəti əldən verməməkdə” ittiham edirdi.

Quranın ilk ingilis dilindəki tərcüməsinin 1649 - cu ildə fransız dilindən edildiyini qeyd etmək vacibdir. Bu ingilis tərcüməsinin müəllifi məlum deyil. Bəzi tədqiqatçılar onun müəllifliyini naşir - Şotlandiya yazıçısı Aleksandr Rossa aid edirlər. 1649-cu ildəki nəşrinin ön sözündə Məhəmməd Peyğəmbərin həyatının təsviri və İslam haqqında qısa qeyd var. Ədəbi çatışmazlıqlarına baxmayaraq, bu tərcümə tez bir zamanda şöhrət qazandı və bir il ərzində iki dəfə nəşr olundu. Maraqlıdır ki, bu əsər Quranın 1806 - cı ildə ABŞ-də (Sprinqfild şəhərində) nəşr olunmuş ilk tərcüməsidir.

Yalnız 1734 - cü ildə İngiltərədə Maarifçilik hərəkatının təşəbbüskarı olan ingilis şərqşünası Corc Seyl Quranın ərəb dilindən ilk tərcüməsi hesab edilən və hələ də dəqiq sayılan yeni ingiliscə tərcüməsini nəşr etdirdi. Kitabın müqəddiməsində o, İslamın ilkin tarixi haqqında yazıb və ilk xristianların Məhəmməd peyğəmbərdəki “xurafatçı” inanc və əməlləri, müqəddəslərə və reliklərə pərəstişkarlığı qadağan edən və bədxah və acgöz ruhanilərin gücünü məhv edən ikonoklastik antiklerikal islahatçı idealını görürdü. Qeydlərlə tamamlanan bu əsərdə müsəlman adətləri, ənənələri və qanunları haqqında hərtərəfli məlumat var idi. Seylin tərcüməsi İngiltərədə geniş yayılmışdı: onun bir çox oxucusu üçün Məhəmməd Peyğəmbər ruhanilərin nüfuzuna qarşı olan cümhuriyyətçi simvolu oldu. Sonralar əsər alman, fransız və rus dillərinə tərcümə edildi və bir əsrə yaxın Avropa ərəbşünaslığının ən mütərəqqi nailiyyəti kimi qaldı.

Bu intellektual mühit, şübhəsiz ki, ərəbşünaslığa marağı artırdı. Bir müddət sonra teoloji dairələr ərəb dilini bilmənin xristian tarixini öyrənmək üçün son dərəcə

faydalı olduğu fikrini inkişaf etdirdilər. Bu, dinlərarası dialoq məsələlərinin öyrənilməsinə mütərəqqi bir yanaşma idi.

Bu mənada ingilis - uels filoloqu, poliqlot, Şərq sivilizasiyalarının və dillərinin elmi tədqiqinə həsr olunmuş ilk Asiya Cəmiyyətinin banisi Ser Uilyam Conson (1746 - 1794) fəaliyyətini qeyd etmək yerinə düşərdi. Müqayisəli dilçiliyin inkişafının başlanğıcında məhz bu şəxsiyyət dayanmışdı. Romantik dövrə qədər müsəlman dünyasını avropalılara füsunkar və əsrarəngiz göstərən şəxs idi.

Yenə də Viq Edvard Gibbonun şəxsiyyətinə qayıtmaq və qeyd etmək istərdim ki, Gibbon özünün məşhur "Roma İmperiyasının tənəzzülü və süqutunun tarixi" əsərində Peyğəmbərin adını dəfələrlə parlaq ifadələrlə qeyd etmişdir.

Gibbonun qeyd etdiyimiz kitabının 230 ildən çox yaşı var. O, kitabda yazırdı: "The creed of Muhammad is free from suspicion or ambiguity, and the Quran is a glorious testimony to the unity of God. The prophet of Mecca rejected the worship of idols and men, of stars and planets, on the rational principle that whatever rises must set, that whatever is born must die, that whatever is corruptible must decay and perish. In the author of the universe, his rational enthusiasm confessed and adored an infinite and eternal being, without form or place, without issue or similitude, present to our most secret thoughts, existing by the necessity of his own nature, and deriving from himself all moral and intellectual perfection. ... A philosophic theist might subscribe the popular creed of the Mahometans: a creed too sublime, perhaps, for our present faculties." (12,2129)

"Məhəmmədin imanı şübhə və qeyri-müəyyənlikdən uzaqdır; Qurani-Kərim Allahın vəhdətinin əzəmətli ifadəsidir. Məkkəli Peyğəmbər yüksələn hər şey yıxılmalı, doğulan hər şey ölməli, fəsad olan hər şey çürüyüb məhv olmalıdır kimi rəşad prinsipi əsaslanaraq bütələrə və insanlara, ulduzlara və planetlərə pərəstiş etməyi rədd etmişdir. Kainatın Yaradıcısının sonsuzluqdan və əbədiyyətdən, formasız və məkansız, sorğu - sualsız və bənzətmədən, bizim ən gizli düşüncələrimizin dərinliklərində yatan, öz mahiyyəti ilə mövcud olan rəşad və özünün əxlaqi və əqli kamilliyini yaradan bir substansiya kimi həzz alır. Bir filosof Məhəmmədin məşhur inancına qoşula bilər: bəlkə də indiki qabiliyyətlərimiz üçün bu, çox yüksək bir inanandır."

Beləliklə, XIX - cu əsrin əvvəllərinə qədər yalnız, nə şərqşünas, nə də ilahiyyatçı olmayan ingilis həkimi Henri Stab, "İslamın yüksəlişi və inkişafı" əsərində o, Məhəmməd peyğəmbərin şəxsiyyətinin müsbət və ətraflı tədqiqini təqdim edən orta əsr ərəb - xristian müəlliflərinin latın tərcümələrinə diqqət yetirir. O, başqa bir dinin öyrənilməsi və anlaşılmasının xarici mənbələrə deyil, ona etiqad edən xalqların sənədlərindən əldə edilən tarixi məlumatlara əsaslanması fikrini müdafiə edirdi. Henri Stab İslama bəlkə də müasir Avropada ilk dəfə olmaqla din tarixini öyrənmək nöqtəyi - nəzərindən yanaşdı. Onun yeni tarixşünaslıq yanaşmasının nəticəsi Məhəmməd peyğəmbərin şəxsiyyətinin, Quranın və İslamın işıqlandırılmasında "inqilab" oldu.

Məşhur kitabın müəllifi Nabil Matara görə "Henry Stab və Məhəmməd peyğəmbər. Yanlış təsəvvürlərin üzə çıxarılması": "Q. Stab "Avropa xristianlarının" böhtanlarına qarşı İslam təlimlərini müdafiə etməklə yanaşı, İslama "yeni baxış"da təkid etməklə: "Yalnız mistikanı dərindən öyrənməyi bilən ağıl, şübhəsiz ki, zəngin bilik yataqları tapa bilər. "Hər dəfə konkret bir fəsil və səhifəyə istinad edərək, müxtəlif mətnlərdəki məlumatları müqayisə edib birləşdirərək, Stab İslam sivilizasiyası daxilində yaranan mənbələrin məlum tarixə dair yeni anlayışlar təmin edə biləcəyini və erkən müasir Avropanın dini mətnlərində ən çox təhrif edilən insanı, yəni Məhəmməd Peyğəmbəri və İslamdakı simvolları necə fərqli işıqlandıra biləcəyini nümayiş etdirdi." (13,9)

Peyğəmbərin bir çox Qərb tənqidçisi, Peyğəmbərin qanuni hakimiyyətə qarşı üsyançı olub - olmaması və ya yeni və ədalətli bir nizamın daşıyıcısı olması ilə maraqlandı. Məntiqə əməl olunarsa, bu yanaşma Məhəmmədin peyğəmbərliyini və təbii olaraq Quranın insan mənşəyini inkar etmək demək idi.

Beləliklə, Qərb ədəbiyyatında İslamı tənqid edənlər sistematik və ardıcıl olaraq "yaratdı" və "yazdı" sözlərini tətbiq etdilər - bu qərəzli bir baxışa səbəb oldu. Peyğəmbərin şəxsiyyətinə ikili bir yanaşma ortaya çıxdı: dünyəvi (rasional) və fenomenoloji. Rasional yanaşma siyasi səbəblərə əsaslanır və tamamilə sifarişli və anqaje xarakterlidir. Bu yanaşma Peyğəmbərin keyfiyyətlərini deyil, bir çox şəxsiyyət xüsusiyyətlərini xarakterizə edir və tərifləyir. Biz Hz. Məhəmmədin İslahatçı, Sərkərdə, Rəhbər kimi inanılmaz tarixi rolunu inkar etmirik - bütün bu nailiyyətlər Peyğəmbərin şəxsiyyətinin fəvqəladə qabiliyyətlərinin ayrıca təzahürləri kimi izah edilə bilər. Hz. Məhəmmədin bu xüsusiyyətlərini və nailiyyətlərini onun elçilik missiyasından, Peyğəmbər missiyasından ayrı hesab etmək olmaz.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, Avropa xristianları öz kilsələrini Məhəmmədin müsəlmanların peyğəmbəri kimi xüsusi rolunu tanımağa çağırıblar. Louis Massignon və ya Hans Küng və ya Şotland protestant islam alimi Uilyam Montqomeri Vatt kimi katolik islam alimləri üçün belə tanınma xristianlar və müsəlmanlar arasında dinc və konstruktiv dialoqu təşviq etmək üçün ən yaxşı yol idi. Şotlandiyalı tarixçi, Edinburq Universitetinin Ərəb və İslamşünaslıq üzrə fəxri professoru, Qərbdə İslamın müsəlman olmayan şərhçilərdən biri və İslamşünaslıq üzrə yüksək nüfuzlu alim olan Montqomeri Vatt Məhəmmədin peyğəmbərliyini şübhə altına almadan yazmışdır: "Allahın lütfü ilə o, milyonlarla insana Allahdan başqa ilah olmadığına və Məhəmmədin Allahın elçisi olduğuna şəhadət verməzdən əvvəl, daha əvvəlki dindən daha yaxşı bir din verə bildi." "God's grace he has been enabled to provide millions of men with a better religion than they had before they testified that there is no god but God and that Muhammad is the messenger of God." (14, 235)

Amerikalı yazıçı və tarixçi Con Viktor Tolanın yenidən çapdan çıxmış "Məhəmmədin simaları" kitabını qeyd etməyə bilmərəm. Bu kitabda Avropa ziyalılarının Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı əsərləri ətraflı tədqiq edilib və 2019-ci ildə Prinston Universiteti nəşriyyatı ilə birlikdə əsərini nəşr edir. Bu kitab vasitəsilə

bizə Qərbin Peyğəmbər haqqında qavrayışının ifrat məqamlarını ətraflı şəkildə görməyə imkan verir.

Onun əsərinə görə, bəzi ziyalılar kilsənin və ya pozitivizmin təsiri altında nifrət dilindən istifadə etdilər. Lakin bəziləri mümkün qədər obyektiv olmağa səy göstərdilər, bəziləri hətta heyranlıqlarını açıq şəkildə ifadə etdilər. Tolan özü də Məhəmməd Peyğəmbəri uzaqgörən islahatçı və ilham verən lider, dövlət xadimi və qanunverici kimi təsvir edir. Tolan bu dəyişən, mürəkkəb və ziddiyyətli görüntülərin hərtərəfli tarixini təqdim edir. O, möminlərin saracenslərə qarşı Səlib yürüşlərinə qoşulmaq üçün ilk çağırışlarından başlayaraq, İslahat, Maarifçilik, XIX və XX əsrlərdən başlayaraq bu günə qədər Qərbin Məhəmməd qavrayışının təkamülünü izləyir.

“Məhəmmədin simaları” kitabında Məhəmmədin müsbət mənada təsvir edilməsi bir çox insana təəccüblü gələcək. Bu onunla izah olunur ki, islahatı tənqid edənlər üçün İslamın yayılması mövcud kilsənin korlanmasına işarə edirdi və bu, onların Məhəmmədi islahat tərəfdarı kimi göstərməsinə səbəb oldu. Kitab göstərir ki, Məhəmmədin Qərbdə çoxlu siması var, çünki o, müəllifləri üçün həmişə güzgü rolunu oynayıb və onların təsvirləri İslamın banisinin tarixi reallıqları və Peyğəmbərliyindən daha çox onların öz problemlərini açıb göstərir.

Bu kontekstdə romantizmin ən böyük nümayəndəsi olan, irsi bir neçə dəfə yenidən qiymətləndirilsə də, Amerika mədəniyyətində qorunub saxlanılan Vaşinqton İrvinqin əsəri üzərində daha çox dayanmaq istədim. “Amerika ədəbiyyatının ilk klassiki” ömrünün çox hissəsini Avropada keçirsə də, Avropa ədəbiyyatının təsiri altında yazıçı kimi formalaşsa da, o, həmişə özünü Amerika vətəndaşı hesab etmiş, əsərləri ilə Amerika ədəbi ənənəsinin bünövrəsini qoymuşdur. Bununla bağlı mən İrvinqin dostu Henri Brevorta yazdığı məktubundan (10 mart 1821 - ci il, məşhur “Eskizlər kitabı”nın nəşrindən sonra (“The Sketch Book”)) vətənidən əl çəkmək niyyəti ilə bağlı sualına cavab olaraq sitat gətirmək istədim. “As far as my precarious and imperfect abilities enable me, I am endeavoring to serve my country. Whatever I have written has been written with the feelings and published as the writing of an American. Is that renouncing my country? How else am I to serve my country?” (15, 365). “Şübhəli və qeyri-kamil qabiliyyətlərim mənə imkan verdiyi qədər ölkəmə xidmət etməyə çalışıram. İndiyə qədər yaratdığım hər şey bir amerikalı tərəfindən yazılmış və bir amerikalı adından nəşr edilmişdir. Bu, öz ölkəsindən imtina etməkdirmi? Ölkəmə başqa necə xidmət etməliyəm?” Yazıçının vətənpərvərlik əhval - ruhiyyəsidəki şübhələri də qərribə görünür, çünki İrvinq möhkəm Amerika kökləri olan bir ailəyə mənsub idi və o, heç vaxt bu mirasdan imtina etmədi.

Dostunun yazıçının vətənpərvərliyi ilə bağlı şübhələri və şikayətləri də qərribə görünür, çünki İrvinq güclü Amerika kökləri olan bir ailəyə mənsub idi və o, heç zaman bu irsdən imtina etməyib. Qeyd etmək lazımdır ki, sonradan İrvinq ölkəsini təkcə yazıçı kimi deyil, həm də diplomat kimi təmsil edib. 1826-cı ildə Madriddəki

Amerika səfirliyinin attaşesi vəzifəsinə təyin edildi və 1829 - cu ildə Londondakı Amerika səfirliyinin katibi vəzifəsində işlədi. O, 1842 - 1846-cı illərdə ABŞ-ın İspaniyadakı səfiri olub. İspaniyada keçirdiyi illər İrvinq üçün yaradıcı şəkildə zəngin və məhsuldar idi. Amerikanın İspaniyadakı diplomatik missiyasının rəhbəri Alexander Hil Everetin təşəbbüsü ilə İrvinq, Amerikanı kəşf edən Kolumbun həyatı ilə bağlı materialları tərcümə etməyə başladı. Artıq o vaxta qədər İrvinq Məhəmməd Peyğəmbər haqqında bir kitab üçün qeydlər və araşdırmalar aparır. Və hər zaman olduğu kimi, V.İrvinq ilkin planlarından uzaqlaşır və tamamilə fərqli və daha böyük bir sənət əsərinə çevrilir. Üfüqlərinə və çalışqanlığına baxmayaraq, İrvinq ilk növbədə fərasətli alim, istedadlı yazıçı, fitri intuitiv zövqə malik əla hekayə yazışısı idi. Yazıçının gündəlikləri amerikalı yazıçının kitabları üzərində işlədiyi həvəsi və dəqiqliyi təsdiqləyir.

Bu zaman o, "Xristofor Kolumbun həyatı və səyahətləri" (History of the Life and Voyages of Christopher Columbus, 1828), "Kolumbun yoldaşlarının səyahətləri və kəşfləri" (Voyages and Discoveries of the Companions of Columbus, 1831), "Qranadanın fəthi salnaməsi" (A Chronicle of the Conquest of Granada, 1829), "Əlhambra" (The Alhambra, 1832), "Məhəmməd və Onun xələflərinin tarixi" (History of Mahomet and his successors, 1850) kimi əhəmiyyətli əsərlər yazdı.

İspaniyada İrvinq məşhur Əlhambra sarayına səyahət edir və burada üç ay müddətində qalması onu tarixi təsvirlər və əsərlərdən, eləcə də milyonlarla oxucunun sevimlisi olan qısa hekayələrinə çevrilmiş bir çox gözəl əfsanələrdən ibarət eyniadlı kitabı yazmağa ruhlandırır. Memarlıq və dekorativ gözəlliyi ilə yanaşı, Əlhambra da böyük tarixi və mədəni əhəmiyyətə malikdir. İrvinq Avropada bənzəri olmayan Əlhambranın tarixinə və gözəlliyinə heyran idi. O, yazırdı : "Əgər onlar, — İrvinq öz esselərini nəzərdə tutur, — oxucunun təxəyyülünə bu yerin hansısa sehrli cazibəsini çatdırarsa, o, Əlhambranın əfsanəvi salonlarında mənimlə uzun müddət qalmağa etiraz etməz". Əsərlər Şərqi inandırılmazlığı və qeyri - adi koloritliyi ilə doludur. "Əlhambra əfsanələri" (Tales of the Alhambra) - nə "Ərəb münəcciminin əfsanəsi", "Üç gözəl şahzadənin əfsanəsi", "Şahzadə Əhməd əl - Kamelin əfsanəsi və ya məhəbbət zəvvarı", "Mavrın vəsiyyəti əfsanəsi" kimi bir sıra əsərlər daxil idi. "İrvinqin Əlhambra təsviri İslam dövrü abidələrini xatırladan romantik fantaziya və köhnəlmiş saraydakı gündəlik həyatın təsvirlərinin ziddiyyətli üst - üstə düşməsinə əsaslanır. Bu ikili üslub spektri romantizmin müəllifin sağlam düşüncəsini və ərəb adları ilə adlandırılmış personajları fərqləndirən iş adamı münasibətini alt - üst etmədiyi, müəllifin amerikalı müasirlərinə xas psixologiyanın olduğu nağıllarda da hiss olunur." (16)

Məhəmməd Peyğəmbər kimi tarixi şəxsiyyətin həyatının tarixini yazmağa çalışmaq özlüyündə çox riskli iş idi. Tarix göstərir ki, bu cür tədqiqatlar həmişə təqib təhlükəsi altındadır və həmişə təhlükəsiz deyildir. Lakin Şərq, göründüyü kimi, İrvinqin diqqətini cəlb edirdi. V.İrvingin İspaniya Krallığında səfir təyin olunması ona əvvəlki səfərlərində başlayan tədqiqatlarını və işlərini tez - tez ekzotik

məlumatlarla tamamlamaq, Avropa ölkələri ilə şərq ölkələri arasındakı fərqlər haqqında danışmaq, bu bölgələrin siyasi inkişafının üstünlüklərini və mənfi cəhətlərini daha yaxşı dərk etmək, müxtəlif sivilizasiyaların mədəniyyətini aşılmaq və eyni zamanda diqqəti müəyyən sivilizasiyaları, dinləri və siyasi sistemləri simvolizə edən mərkəzi fiqurlar olan tarixi şəxsiyyətlər haqqında məlumat cəmləmək imkanı verirdi. Onun yazılarında Quranın əlyazma tərcümələrindən və Əndəlüs boyunca səyahətlərini təsvir edən sami dilini öyrənən İrvinqin "ərəb dəftəri"ndən hissələr səsləndirilir. İrvinqin Nyu-York Xalq Kitabxanasında saxlanılan əvvəllər nəşr olunmamış qeydləri və dəftərləri onun müsəlman mənbələrinin daxili tərcüməsini Amerika üslubuna açıq şəkildə ortaya qoyur. Amerika yazıçısının yaradıcılığının kulminasiya nöqtəsi Məhəmməd Peyğəmbərin və onun varislərinin yaratdığı romantik həyat hekayəsi idi. Bildiyimiz kimi, Qərb dünyasının Şərqi tanımaq cəhdləri bir neçə əsrdir. Bu məqsədlə aparılan tədqiqatlar həmişə mədəniyyətlərə qarşılıqlı əlaqənin nümunəsidir. Müsəlmanları daha yaxşı başa düşmək üçün Avropada ilk növbədə onların dini mədəniyyəti ilə tanış olmaq lazım idi. Şübhəsiz ki, Məhəmməd Peyğəmbər bu mədəniyyətin mərkəzində idi. V. İrvinq 1827 - ci ildə Məhəmməd Peyğəmbər haqqında topladığı məlumatları əsasında ədəbi əsər yaratmağa başladı. Bu əsəri Kristofer Kolumbun tarixini üzərində işləyərkən də dayanmadan yazırdı. Kitabın ilk fəsillərini "Əlhəmbra nağılları" üzərində işləyərkən tamamladı. Əsərin erkən versiyasını o, uzun müddətdir dostu və naşiri olan ingilis John Müreyə təqdim etməyə çalışır. Maraqlısı o idi ki, İrvinqin ingilis naşiri Con Mürey təkcə İrvinqin deyil, həm də Valter Skot, Lord Bayron və Jein Ostin kimi ədəbi istedadlardan ibarət görkəmli bir qrupa rəhbərlik edirdi və 1819 - cu ildən başlayaraq yazıçılarla əməkdaşlıq edərək onların əsərlərini nəşr etdirdi və bu da ona zəifləyən kitab sənayesində ayaqda qalmaq imkanı verdi. On ildən çox müddətə bir yerdə işləyən İrvinq və Mürey bir - birinin ardınca beynəlxalq bestseller çıxararaq uğur qazandılar. Lakin İrvinq öz naşiri ilə iki əsərinin – "Əlhəmbra"nın və Məhəmməd Peyğəmbərin tamamlanmayan həyat tarixinin gələcək taleyini müzakirə etmək istəyəndə onların münasibətləri qəfil pisləşdi. İrvinq 8 oktyabr 1827 - ci il tarixli məktubunda qeyd edirdi: "Söhbətimizdə, xatırladığınızı kimi, "Məhəmmədin əfsanəvi həyatı" əsərinə görə 500 qvineya (İngiltərənin, sonra da Britaniyanın qızıl sikkəsi) almalıyam. Bu əsərin tez bir zamanda çap olunması üçün sizə minnətdaram" (17). O, əsərin əlyazmalarını göndərdi, amma məktubu cavabsız qaldı. Irving üçün naşirin davranışı son dərəcə izaholunmaz, anlaşılmaz idi. Beləliklə, Mürey ilə münasibəti qalmadı. Və yalnız 1848 - ci ildən sonra, naşir J.P. Putnam on beş cildə "Vaşinqton İrvinqin yazıları" - nı çap etməyə razı oldu, beləliklə V. İrvinqin Peyğəmbər haqqında əlyazması xilas edildi və nəşr olundu. V. İrvinqin "Məhəmməd və onun xələfləri: Məhəmməd peyğəmbərin həyatı" əsərinin nəşri 23 uzun il gecikdi.

Növbəti məqaləmizdə Vaşinqton İrvinqin yaradıcılığının ətraflı təhlilini aparmağa çalışacağıq, lakin indi mən yuxarıda qeyd olunanlarının hamısını

ümumiləşdirmək və müxtəlif müəlliflərin İslam tarixini və Məhəmməd Peyğəmbərin həyat tarixini siyasi və ideoloji məqsədlər üçün necə alət etdiklərini göstərmək istədik. "Fikir ayrılığına" sahib olanlar və ortodoksal dogmadan hər hansı bir yayınma səbəbilə azad fikirlilərin İspan inkvizisiyası tərəfindən necə yandırıldığını, Henri de Bulinvilye kimi bəzi Qərb yazıçılarının Məhəmməd Peyğəmbər haqqında və dini- siyasi islahat modeli kimi İslam haqqında şəxsi düşüncə və fikrinə görə əsərinin Fransada belə nəşr oluna bilmədiyini, Amsterdamda və Londonda geniş Avropa oxucu kütləsi üçün nəşr olunmağa məcbur olduqlarını göstərmək istədik.

Lakin bu faktlarla eyni zamanda, bir çox Avropa yazıçıları üçün İslam və xüsusən də Quran onların həyatında adətən qəbul ediləndən daha mühüm rol oynamışdır. Məhəmməd Peyğəmbərliyində onlar çoxlu ayinlərdən, bəzələrdən və pozğun ruhanilərdən məhrum olan, saf monoteyizmin müsbət modelini görə bildilər.

Bu müəlliflər üçün Ziad Elmarsəfi demişkən, "the Qur'an, the sacred text of Islam, was a key influence on some of the most ground - breaking intellectual work in the European Enlightenment because the engagement with Islam enable[d] a radical break with past traditions and the conception of something new . Such shifts in perspectives, were possible only because of new translations of the Qur'an that were being produced in Europe after the mid - seventeenth century, translations that moved away from the outright hostility found in Ludovico Marracci's version to the genuine understanding of George Sale's version ". (18,14) "İslamın müqəddəs mətni olan Quranın, Avropa Maarifçiliyinin bəzi ən əsaslı intellektual işlərinə əsaslı şəkildə təsir etdiyini, çünki "İslamla əlaqə yaratmağın keçmiş ənənələrdən köklü şəkildə qırılmağa və yeni baxışa imkan verdiyini" bildirmişdir. Bu cür "fikir dəyişiklikləri" ancaq "XVII əsrin ortalarından sonra Avropada hazırlanmış Quranın yeni tərcümələri" sayəsində mümkün olmuşdur; bu tərcümələr Lüdoviko Marraçinin versiyasındakı "açıq düşmənçilikdən" Corc Seylin versiyasındakı "əsl anlayışa" tərəf irəliləmişdir. Qərbin bir çox problemləri Məhəmməd Peyğəmbərin əsrlər boyu dini ruhun əksi və əxlaqlı sivilizasiyanın düşməni kimi baxılmasından irəli gəlir. Əksinə, bəlkə də onu bir Peyğəmbər, həm də xalqına sülh və sivilizasiya gətirmiş güclü ruha sahib olan bir insan kimi görməyə çalışmaq vacib olardı.

"Qərb Dünyasında Məhəmməd Peyğəmbərin İmici: Fəlsəfi Düşüncədən Ədəbi Yaradılışa"

Xülasə

Maarifçilikdən sonra dini dünyagörüşünün rədd edilməsi, insan və cəmiyyəti tanımaq üçün yeganə meyar kimi idraka müraciət olundu - bu, Reformasiya adlanan proses idi. Eyni zamanda, Məhəmməd peyğəmbərin şəxsiyyətinin və İslamın bir din olaraq öyrənilməsi dövrü başlandı və Quranın çapına cəhdlər meydana çıxdı. Dini polemik əsərlərdə və salnamələrdə, bədii mətnlərdə və teoloji traktatlarda Məhəmməd Peyğəmbərin mürəkkəb və çoxmənalı obrazı yaradılmışdır. Hz.

Məhəmmədin peyğəmbərliyinin tədqiqi paradigması müxtəlif aspektlərdən araşdırılmış və bu əsərlərin bir çoxunda fərqli yanaşmalar nümayiş etdirilmişdir.

Açar sözlər: İslam mədəniyyəti, peyğəmbərlik, yanlış təfsir, ideoloji qabaqcadan müəyyənləşmə, senzura, kilsə, polemik bioqrafiya, antiklerikal respublikaçılığın simvolu.

**«Образ Пророка Мухаммеда в западном мире:
от философской мысли к литературному творчеству»**

Аннотация

После эпохи Просвещения происходит отказ от религиозного миропонимания и обращение к разуму, как к единственному критерию познания человека и общества- это процесс под названием Реформация. Одновременно начинается период изучения личности Пророка Мухаммеда, Ислама как религии, появляются попытки печатания Корана. В религиозно-полемических сочинениях и хрониках, литературных текстах и теологических трактатах создавался сложный и неоднозначный образ Пророка Мухаммеда. Как правило, парадигма изучения пророчества Мухаммеда рассматривалась с различных ракурсов и многие из этих работ, демонстрируют различные подходы.

Ключевые слова: Культура Ислама, пророчество, ложная трактовка, идеологическая заданность, цензура, церковь, полемическое жизнеописание, символом антиклерикального республиканизма.

AYTAN.F. QAHRAMAN

**"The Image of the Prophet Muhammad in the Western World:
From Philosophical Thought to Literary Creation"**

Summary

After the era of Enlightenment, there is a rejection of religious worldview and an appeal to reason as the only criterion for understanding man and society - this was a process called the Reformation. At the same time, a period of studying the personality of the Prophet Muhammad, Islam as a religion and attempts to print the Koran started. In religious- polemic works and chronicles, literary texts and theological treatises, a complex and ambiguous image of the Prophet Muhammad was created. The paradigm of studying the prophecy of Muhammad was considered from various angles and many of these works demonstrate different approaches.

Keywords: Culture of Islam, prophecy, false interpretation, ideological premise, censorship, church, polemical biography, symbol of anti - clerical republicanism.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

- 1.Zwemer, Samuel M. Translations of the Koran, The Moslem World (July 1915) 244 - 61.
- 2.Budrin E.A. Migel Servet və onun dövrü. Kazan, 1878;

3. George Sale "The Koran, commonly called the Alcoran of Mohammed", translated into English immediately from the original Arabic With Explanatory Notes, ... To Which ... a Preliminary Discourse. By George Sale, Gent" Gale Ecco, 2018)
4. John V. Tolan "Faces of Muhammad: Western Perceptions of the Prophet of Islam from the Middle Ages to Today" Published by: Princeton University Press, 2019
5. John Tolan. The Enlightenment prophet: Muhammad in early modern Europe. Journal of the British Academy, 2024, 12, pp.1 - 23. ff10.5871/jba/012.a07ff. fhal - 04587479f
6. <https://www.bible.ca/islam/library/islam - quotes - watt.htm>
7. Bartolome D'Erbelo "Şərqsünaslığın mənşəyində: Şərq Kitabxanası", Paris, "Paris - Sorbonna Universitetinin İslamologiya kafedrasının nəşrləri", Yanvar 1978., 102 s.
8. Səid Vadi Edvard. Şərqsünaslıq. Şərfin Qərb anlayışları. Sankt - Peterburq, 2006.
9. Humphrey Prido, The True Nature of Imposture. Ön söz; sit. tərəfindən: P. M. Holt, Studies in the History of the Near East, p. 51.
10. Bulinviye, Vie de Mahomed, p. 267.
11. Gibbon, Decline and Fall of the Roman Empire, vol. 5, p. 375, n. 119 [русский перевод: V hissə, səh. 309, qeyd. 117].
12. Gibbon " The Decline and Fall of Roman Empire", Chapter L:" Description Of Arabia And Its Inhabitants.— Part III" p.2129 Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, <https://www.ccel.org/ccel/g/gibbon/decline/cache/decline.pdf>
- Эдуард Гиббон. «История упадка и разрушения Великой Римской империи»: В 7 т. Т. 5 / Пер. с англ. – М.: Терра – Книжный клуб, 2008. – С. 510.
13. Nabil Matar "Henri Stubb və Məhəmməd peyğəmbər" Kiyev 2017, səh 9
14. W. Montgomery Watt "Muhammad: Prophet and Statesman", , 1961, 235
15. The Life and Letters of Washington Irving, Volume 2, p.365 New York,G.P. Putham 1862
16. <http://american - lit.niv.ru/american - lit/istoriya - literary - ssha - 2/zverev - washington - irving.htm>
17. Letters: Washington Irving and John Murray II
<https://brianjayjones.com/washington - irving/letters - and - journals/letters - washington - irving - and - john - murray - ii/>
18. Elmarsafy, Z. " The Enlightenment Qur'an: The Politics of Translation and the Construction of Islam" Oxford, Oneworld, 2009 с. 14
19. https://www.academia.edu/45120141/Muhammad_Through_Western_Eyes=rhid =29290400197&swp=rr - rw - wc - 29476272

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Şahin Xəlili